

Живко ЖЕКОВ (ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“)

**ПРИНОСЪТ НА ТРАКИТЕ ЗА ПОБЕДАТА НА ЕЛИНИТЕ
В ГРЪКО-ПЕРСИЙСКИТЕ ВОЙНИ –
490–449 Г. Пр. Хр.**

**THE CONTRIBUTION OF THRACIANS TO THE VICTORY OF
THE HELLENES IN THE GRECO-PERSIAN WARS — 490—449 BC**

The wars of the Persians against the Hellenes are a part of their strategic campaign for conquering the Balkan Peninsula. Initially they have secured their rear, conquering certain strategic points in Thrace. The conquered lands of the Thracians have been organized by Darius II in a separate satrapy. One of the main errors of the Persians in this initial stage is their failure to assert their authority over the Thracian tribes residing in the territories directly over the main route that the Persian army has followed.

One of the main reasons for the sea logistics operations of the Persian army in their military operation, having ended at the battle for Marathon – 490 BC, is precisely the unstable authority of the Persians along the Hellas and Thrace coastal line. The campaign of Xerxes against Hellas – 480-479 BC is one of the largest military campaigns organized during the Antiquity period. Despite the strength of the army participating, the campaign fails, mostly for lack of secure communications along the main communication line of the Persian military wars – the King’s Highway. After the crushing defeat at the Salamin Island – 480 BC, and the panic withdrawal of Xerxes the same year, the Persian authority along the Aegean coastal area is significantly diminished.

The crushing defeat of the Persians in the battle at Plataea – 479 BC, proved to be catastrophic to the Persians, largely due to the lack of secure strategic base of operations, where the defeated Persian army could retreat after the battle. Lacking a secure strategic base of operation in turn is the result of the active operations of the Thracians along the communication lines of the Persians along the so-called King’s Highway. The retreating Persian armies have been subjected to constant attacks, resulting in their almost total destruction.

Key words: Thracians, Thrace, Persians, Hellenes, Greco-Persian wars, Balkan Peninsula, Aegean coastal area, Darius II, Xerxes.

Гръко-персийските войни са повратен момент в развитието на елините и траките. В тази връзка интерес представлява ролята на траките в тези военни кампании. В подготовката на военните действия срещу елините ахеменидските владетели Дарий I и Ксеркс провеждат няколко военни операции в Тракия. Първата от тях е походът на Дарий I срещу скитите, датиран от повечето изследователи в периода 519 – 512 г. пр. Хр. (Briant 1992: 32–37; Venedikov 1970: 26–29; Данов 1969: 135–137). В хода на тази военна кампания ахеменидските войски временно подчиняват тракийските племена, които срещат по пътя на своето придвижване, и

най-вероятно разгромяват силния племенен съюз на гетите (Фол 1972: 115–116). По време на този поход одрисите се превръщат в персийски съюзници и през следващите десетилетия надеждно охраняват северния фланг на персийските владения по тракийското егейско крайбрежие (Фол 1972: 116). Следващата военна кампания на персите е по тракийското егейско крайбрежие – 511/510 г. пр. Хр. (Йорданов 2003а: 23–31). Тя трасира маршрута на военно-стратегическия път, преминаващ през цялото егейско крайбрежие на Тракия, наречен впоследствие Царски път (Спиридонов 1982: 51–52; Спиридонов 1999: 52–67). Той е използван от персите при следващите им кампании срещу траки и елини в Егейска Тракия и Елада. Ахеменидските войски, командвани от Мегабюкс, настъпват по крайбрежието, създавайки укрепени бази в стратегически места по устията на големите реки (Hdt., V, 14). Сред основните е Дорискос при устието на р. Хеброс. Тази крепост контролира удобните места за форсирането на реката, както и търговските пътища, свързани с нейното долно течение. Силен персийски гарнизон е разположен и в Еион, до устието на р. Стримон (Йорданов 2003б: 59–60). Този ахеменидски гарнизон следва да държи под своя контрол долното течение на р. Стримон, една от най-важните търговски и военни артерии от стратегическа гледна точка в западната част на Егейска Тракия. Персите достигат до устието на р. Стримон, където подчиняват част от племената на пеоните: сирियोпеони и пайопли (Hdt., V, 15; Balcer 1988: 5–7). В хода на тази военна кампания Мегабюкс въпреки опитите си не успява да покори тракийските племена – одоманти, добери и живеещите около езерото Прасиада (Бутковското езеро) (Фол 1972: 89). Успешно се противопоставят на персийските атаки и агрианите (Hdt., V, 16, 1).

След окончателното потушаване на Йонийското въстание в Мала Азия Дарий I започва подготовка за военната кампания срещу островна и континентална Елада (Hdt., VII, 8B, 2; Balcer 1995: 101–111; Balcer 1991: 58–59; Tozzi 1978: 17–21; Lateiner 1982: 132–136). Една от най-важните от стратегическо значение военни операции, проведени от персите в тази връзка, е възстановяването на персийския контрол над егейското тракийско крайбрежие. В 492 г. пр. Хр. персийските войски и флот, командвани от Мардониос, син на Гобриас, настъпват от Киликия през Йония към Хелеспонта (Hdt., VI, 43, 1–3; Wallinga 1991, 277–279). Прокламираната цел на похода е да бъдат наказани Атина и Еретрия заради помощта им за въстаналите йонийци (Hdt., VI, 43, 4; Walser 1987: 158–161). Истинската цел проличава в хода на военната кампания, а тя е да се възстанови контрола върху егейското крайбрежие на Тракия (Данов 1969: 346–348). Персийският флот без съпротива завладява остров Тасос. В същото време персийските сухопътни войски, настъпвайки по Царския път, достигат до Македония, подчинявайки по време на своето придвижване повечето тракийски племена, живеещи по крайбрежието (Hdt., VI, 44, 1). Плувайки край полуостров Акантос ахеменидската флота претърпява корабкрушение, в резултат от което са разбити повече от 300 кораба (Hdt., VI, 44, 2–3). След тези

събития участващият във военната кампания персийски флот фактически престава да съществува.

В същото време сухопътните персийски войски, разположени според нашият основен извор Херодот в Македония, са нападнати от войските на тракийското племе бриги през нощта и понесат тежки загуби (Фол 1972: 93–94). В сражението е ранен и командващият персите Мардониос (Hdt., VI, 45, 1). Разположението на ахеменидските войски може да бъде установено със сравнително голяма точност. Те се намират явно близо до земите на племето бриги. Следователно персийските войски се намират в земите, разположени между реките Стримон и Аксиос. Тяхната най-вероятна дислокация е близо до брега, където те изчакват съединяването с флота, плуващ от о. Тасос към Термейския залив. Понесеното от бригите поражение принуждава Мардониос да прекрати настъплението си към Елада и да се справи първо с бригите, които заплашват комуникациите на персийските войски. Военната кампания срещу бригите е тежка и продължителна, като завършва с победа на Мардониос (Hdt., VI, 45, 1). Въпреки покоряването на траките между Стримон и Аксиос, персийският стратег е принуден да изтегли своите войски към Мала Азия поради големите загуби в жива сила, понесени от ахеменидските войски по време на сраженията с траките (Hdt., VI, 45, 2; Йорданов 2004: 21–23).

Съпротивата на тракийските племена срещу настъпващите ахеменидски войски в Тракия през 492 г. пр. Хр. фактически оглава с две години директната персийска инвазия в Елада и дава време на елините, и в частност най-вече на атиняните, да се подготвят за неизбежната война с Персия (Lazenby 1993: 36–39).

Страхът от възможни атаки на траките при придвижване на персийските войски по Царския път принуждава Дарий I в 490 г. пр. Хр. да изпрати новата експедиция срещу Атина и Еретрия по море (Hdt., VI, 94–95), което значително ограничава броя и качеството на войниците, участващи в тази експедиция (Holland 2005: 99–101). В тази връзка може да се твърди, че в известна степен победата на атиняните при Маратон – 490 г. пр. Хр., се дължи на траките, които не позволяват на персите да придвижат по суша много по-големи военни контингенти. Основна военна сила в ахеменидските войски е тежката бронирана персийска и сакска конница (Хазанов 1968: 185–187; Горелик 1987: 116–118; Горелик 1982: 91–96; Head 1992: 56–61; Sekunda 1990: 74–75). С кораби, дори и специално пригодени за пренос на коне, в началото на V в. пр. Хр. не могат да се транспортират значителен брой коне (Casson 1991: 76–79; Casson 1971: 38–43; Guillerm 1993; Wallinga 1993). В конкретната военна кампания те едва ли са повече от 1000. Тези обстоятелства значително снижават боеспособността на персийските войски, сражавали се при Маратон срещу атиняните. В подкрепа на тази теза може да се посочи и фактът, че в хода на сражението персийските и сакски конници успяват да пробият линията на атинската фаланга, където я атакуват (Plut., Arist., V; Evans 1993: 286–293). Следователно една от основните причини за поражението на персите е липсата на

достатъчно конници, което е следствие от невъзможността на персите да придвижат своите войски по суша поради опасността от тракийски атаки.

Въпреки липсата на конкретни данни в изворите, но отчитайки факта, че по време на Ксерксовия поход към Елада в 480 г. пр. Хр. персите почти не срещат съпротива при преминаването си по Царския път, може да се лансира работната хипотеза, че в периода между битката при Маратон и похода на Ксеркс персите всъщност провеждат планомерна и последователна военна кампания по утвърждаване на персийската доминация по Егейското тракийско крайбрежие. Продължителността на тази кампания може да се обясни както с тракийската съпротива, така и с вътрешните проблеми в Персия. Смъртта на Дарий I и поемането на властта от неговия син Ксеркс не минават без вътрешни сътресения в самата Персия и покоряването на Египет (Hdt., VII, 7). Едва след утвърждаването си на трона новият ахеменидски владетел започва осъществяването на основната външнополитическа персийска цел в първите две десетилетия на V в. пр. Хр. – завладяването на Елада.

Ксеркс подготвя похода срещу Елада четири години (Hdt., VII, 8; 8B, 1; 8D; 20; Diod., XI, 1, 3–4; 2, 1–4; Lazenby 1993: 80–84). Гарнизоните в стратегическите персийски крепости и елински апойкии, разположени по Царския път, са усилены с нови войски. В някои от тях са изпратени нови командващи, назначени лично от Ксеркс, във верността на които лично към него, той не се съмнява (Hdt., VII, 106). Изпратени са пратеници, които се уверяват в готовността на местните персийски племена да подкрепят ахеменидските войски и активно да им съдействат. Липсват конкретни факти в подкрепа на тази теза в античната наративна традиция, но фактът, че тези тракийски племена, с някои изключения, се присъединяват към персийските войски при преминаването им край тях (Hdt., VII, 110; Diod., XI, 3, 6), подсказва наличието на предварителна договореност между персите и траките.

Всъщност отказът на сатрите, едно от най-могъщите тракийски племена по същото време в Южна Тракия, да се присъединят към войските на Ксеркс, показва и зоната на персийската доминация в Тракия (Hdt., VII, 111). Фактически реално персите контролират само крайбрежните територии на Егейска Тракия. Те така и не успяват да наложат своето влияние върху племената, населяващи териториите във вътрешността на Южна Тракия. Родопите си остават напълно независими от персите, което е изрично посочено на два пъти от Херодот. Първо, с изричното указание, че сатрите остават независими от персите. Второ, с изтеглянето на владетеля на бисалтите под натиска на персите в Родопите (Hdt., VIII, 116; Фол 1972: 94).

Присъединяването на военни контингенти от тракийските племена, обитаващи Егейска Тракия, към персийските войски има по-скоро символичен характер и се явява гаранция за персите, че тези траки няма да нападнат Царския път, основна комуникационна линия на ахеменидските войски. Развоят на събитията след битката при о. Саламин – 480 г. пр. Хр. и последвалото отстъпление на Ксеркс, както и

след битката при Платея – 479 г. пр. Хр. и бягството на персите, показват, че тази стратегия на персите за контролиране на траките се оказва неуспешна.

След битката при о. Саламин (Rodgers 1970: 23–45; Green 1970; Strauss 2004), Ксеркс оставя елитните персийски контингенти в Тесалия под командването на Мардониас (Hdt., VIII, 115, 1), а самият той, придружаван от войските на Артабазос, се насочва към Хелеспонта (Hdt., VIII, 126, 1; Diod., XI, 19, 6). При оттеглянето си персийските войски, придружаващи владетеля, понасят тежки загуби (Hdt., VIII, 115, 2 – 3; Aeschyl., Pers., 564 – 567; Harrison 2000: 37–43). Ксеркс се почувствал сигурен единствено в Абдера, където за първи път спира, за да си почине (Hdt., VIII, 120). Този факт показва, че при преминаването си през западната половина на Царския път, персите съпровождани Ксеркс, са подложени на непрекъснати нападения, които не им позволяват да спират, за да се разположат на лагер за през нощта. Следователно тракийските племена, населяващи в този период териториите по егейското крайбрежие северно от Халкидическия полуостров до град Абдера, активно атакуват и унищожават персийските войски. Този факт се потвърждава и от отвлечане на свещените кобили на персите от траките (Hdt., VIII, 115, 4; Фол 1972: 90). Същите племена оказват най-ожесточена съпротива и при опитите на персите да поставят земите по Царския път под свой контрол. В същото време в земите на изток от Абдера Ксеркс вече се чувства сигурен. Този факт може да се обясни със засиленото персийско военно присъствие в този регион, но причината може да е и ролята на одрисите, които като верни персийски съюзници, осигуряват тила на персийските военни бази между Хелеспонта и Абдера. По вероятно е причините да са комплексни, включително и двете посочени.

След като съпровожда Ксеркс до Хелеспонта, Артабазос, който е вторият след Мардониас персийски командващ на останалите в Елада персийски експедиционни войски, с намиращите се под негово командване войски се насочва по Царския път обратно към Елада, за да се съедини с основните персийски войски, разположени на зимен лагер в Тесалия и Македония (Hdt., VIII, 126, 2). Преди да се съедини с тях Артабазос се заема с една много важна задача. Бягството на Ксеркс през Тракия и загубите, които траките нанасят на неговите войски, провокират елинските апойкии в Халкидика да въстанат срещу персите (Hdt., VIII, 126, 3). Въстанието заплашва главната комуникационна линия на персите, Царския път, и то в една от най-стратегическите му точки. Териториите северно от Халкидика, персите така и не успяват да поставят напълно под свой контрол. В тези земи войските на Мардониас понасят тежко поражение от тракийското племе бриги. При преминаването на войските на Ксеркс през тези земи в 480 г. пр. Хр. владетелят на тракийското племе бисалти, който контролира и земите на крестоните, отказва да се присъедини към персийските войски и бяга в планините на север (Hdt., VIII, 116, 1). Въпреки че сред бисалтите явно няма единство по отношение на политиката, която трябва да се следва спрямо персите, тъй като синовете на владетеля, с част

от войските на бисалтите, се включват в редовете на персийските войски (Hdt., VIII, 116, 2). Поведението на владетеля на бисалтите индикира негативната нагласа спрямо персите сред голяма част от аристокрацията и владетелите на тракийските племена от междуречието Аксиос – Стримон.

Въстанието на елинските апойкии в Халкидика, поставено в контекста на недоволството на тракийските племена, обитаващи териториите северно от полуострова, от персийската доминация, заставя персите на всяка цена да се опитат да потушат въстанието на халкидците, за да си гарантират контрола над Царския път. Артабазос се насочва първо към Потидея, центърът на халкидските въстаници, и я обсажда (Hdt., VIII, 126, 2; 127). Обсадата на Потидея се проточва. Липсата на успехи още повече намалява авторитета на персите сред халкидците и разположените наблизо тракийски племена. Поставен в критична ситуация Артабазос решава да атакува по-слабо защитения Олинт, без да сваля обсадата на Потидея. След кратка обсада персите завземат и разрушават Олинт (Hdt., VIII, 127), с което временно отново усилват своите позиции в региона. Въпреки този частичен успех, Артабазос така и не успява да превземе Потидея. След обсада, продължила три месеца, и след неуспешен шурм, при който губи много войници, Артабазос сваля обсадата на полиса и се насочва към Тесалия, за да се съедини с войските на Мардониос (Hdt., VIII, 129). Обсадата на Потидея се проваля до голяма степен и поради позицията на траките, които отказват да помагат на персите. В античната наративна традиция липсват конкретни данни за помощ от страна на траките за въстаналите халкидци, но отчитайки тесните връзки между траките и халкидците през следващите десетилетия, особено през Пелопонеската война – 432/1–404 г. пр. Хр. и първите десетилетия на IV в. пр. Хр., може да се предположи, че и по време на разглежданите събития връзките между траките и халкидците са много тесни. В този контекст логично е да се приеме за разглеждане работната хипотеза, че съседните на халкидците траки им оказват помощ във военните действия срещу персите.

След разгрома на персите при Платея – 479 г. пр. Хр. – оцелелите перси под командването на Артабазос бягат на север през Тесалия и Македония, където не срещат особени трудности (Hdt., IX, 89, 1–4; Diod., XI, 33, 1). Навлизайки в Тракия, разгромените ахеменидски войски са подложени на непрекъснати нападения и атаки от страна на траките. Повечето перси загиват по време на бягството и само малка част от тях успяват да се спасят в персийските крепости в Егейска Тракия или да се доберат до Хелеспонта и да се прехвърлят в Мала Азия (Hdt., IX, 89, 4; Aeschyl., Pers., 492–512). Атаките на траките по отстъпващите персийски войски не им дават възможност да се реорганизируют и да се възстановят. Победата на елините при Платея фактически решава битката, но елините непосредствено след сражението не извършват преследване в дълбочина, което дава възможност на голяма част от персийските войски да се изтеглят. Също както Ксеркс, те преминават без проблеми през Тесалия и Македония. Едва в Тракия персите са атакувани

непрестанно и по-голяма част от тях е унищожена. В тази връзка може да се каже, че елините разбиват персите, но траките унищожават персийските войски. Атаките на траките превръщат победата при Платея от тактическа (разгром, след който врагът може да се реорганизира и да продължи да се сражава) в стратегическа (победа, след която противникът вече не може да оказва понататъшна съпротива).

Окончателният разгром на персите довежда до отпадане от тях и на траките, живеещи върху териториите, разположени между Абдера и Хелеспонта. След битката при н. Микале – 479 г. пр. Хр. – елинската флота отплава към Хелеспонта (Hdt., IX, 114, 1). Спарганските и пелопонеските кораби, начело с архегета Леутихидес, от Хелеспонта отплават към Елада (Hdt., IX, 114, 2). Атинската ескадра, командвана от стратега Кснатипос, остава в района на Хелеспонта и обсажда Сестос – 479 г. пр. Хр. (Hdt., IX, 114, 2; 116, 3), главната персийска военноморска база в този изключително важен стратегически регион, защото от там могат да се контролират проливите. В Сестос се укриват всички персофили от елинските апойкии в проливите. В града се съсредоточават и персийските гарнизони, разположени в апойкиите по Тракийския Херсонес, сред тях е и персът Ойобазос, командир на персийския гарнизон в Кардия (Hdt., IX, 115). Обсадата се проточва, настъпва късната есен и атинските експедиционни войски започват да недоволстват и да настояват за завръщане у дома, но атинските стратегии отказват да изпълнят техните искания без псефизма от еклесията, в която изрично да се заповядва прекратяване на обсадата. Продължителната обсада Сестос води до изчерпване на хранителните запаси в обсадената апойкия и в нея настъпва глад. Командирите на персийския гарнизон в Сестос, Артаюктес и Ойобазос, се опитват да се спасят с бягство през нощта. На сутринта, разбирайки за тяхното бягство, останалите в Сестос елини отварят вратите пред атиняните (Hdt., IX, 118). Ойобазос е пленен от траките апсинтии и пренесен в жертва на техния бог Плейсторос, придружаващите го перси също са пленени и убити (Hdt., IX, 119). Фактът, че апсинтиите залавят и убиват персите, показва тяхната позиция спрямо персите. Апсинтиите, които са непосредствени съседи на Сестос от север, по време на обсадата подкрепят атиняните, а не персите. Антиперсийската позиция на апсинтиите е една от основните причини за успешния изход на обсадата за атиняните. Атиняните не разполагат с достатъчно хоплити след отплуването на спартанците и пелопонесците. В тази ситуация, ако апсинтиите атакуват атинските хоплити по суша, то те не биха могли да издържат обсадата. Вероятно атиняните се снабдяват с жито също от траките, защото те няма откъде другаде да го закупят. Следователно апсинтиите или заемат благо-склонен неутралитет спрямо атиняните, или директно им оказват помощ по време на обсадата. Първата хипотеза изглежда по-вероятна, защото атиняните от мерки за безопасност биха се въздържали от допускане на голям брой апсинтии южно от стената преграждаща входа към Тракийския Херсонес от север при Кардия.

Траките заемат сходна позиция вероятно и при обсадата и превземането на Ейон от атиняните – ок. 476 г. пр. Хр. (470 г), крепостта, която контролира устието на Стримон, поради което има изключително стратегическо значение (Hdt., VII, 107; Thucyd., I, 98, 1; Diod., XI, 40, 2). Подобна е позицията на тракийските племена, живеещи на териториите около устието на р. Хеброс, където е разположена най-силната персийска крепост в Егейска Тракия – Дорискос, по време на нейната обсада и превземане от атиняните през 70-те години на V в. пр. Хр. (Hdt., VII, 106, 2). Този проатински неутралитет на траките от Егейска Тракия осигурява до голяма степен успеха на тези две обсади, които продължават с месеци и са много трудни за атиняните при тогавашното състояние на тяхното военно дело. Всъщност по време на тези обсади атиняните се научават да превземат големи и силно укрепени градове след продължителни обсади. Знания, които в следващите десетилетия ще им помогнат да превърнат Делоската симахия в доминираща сила в Източното Средиземноморие (Jackson 1969: 12–16; Raaflaub 1979: 11–16; Sealey 1966: 243–251).

Анализът на индиректното участие на траките в Гръко-персийските войни позволява да се направят някои изводи. Траките имат значителна заслуга за временното отлагане с няколко години на първата персийска експедиция директно срещу континентална Елада в 490 г. пр. Хр. Съпротивата на траките срещу опитите на персите да си създадат трайна и стабилна власт в Егейска Тракия в периода 490–480 г. пр. Хр. дава на елините един период от около десет години, в който те имат възможност да подготвят както сухопътните, така и военноморските си сили за възможно най-ефективна отбрана. Атаките на траките срещу завръщащия се от Елада Ксеркс и придружаващите го персийски войски в 480 г. пр. Хр. показват на останалите в Тесалия персийски войски колко нестабилен е техният тил. Тази нестабилност подтиква към въстание срещу персите и халкидците, вероятно не без помощта на съседните тракийски племена. Персите така и не успяват да осигурят стабилен контрол над Царския път, особено след като се проваля обсадата на Потидея през зимата на 480/79 г. пр. Хр. Траките фактически унищожават отстъпващите персийски войски след битката при Платея, като по този начин не дават възможност на персите да се реорганизируют и контраатакуват. Всички тези факти дават основание да се заключи, че траките имат значителен принос за победата на елините в Гръко-персийските войни. Разбира се, този принос не е целенасочен, траките не целят на всяка цена да помогнат на елините да спечелят войната, но фактически те действат като съюзници на елините.

ЛИТЕРАТУРА

Горелик 1982: Горелик, М. В. Защитное вооружение персов и мидян ахеменидского времени. – ВДИ, 1.

Горелик 1987: Горелик, М. В. Сакский доспех. – В: Центральная Азия. Новые памятники письменности и искусства, Москва.

Данов 1969: Данов, Хр. Древна Тракия. Изследвания върху историята на българските земи, Северна Добруджа, Източна и Егейска Тракия от края на IX до края на III в. пр. н. е., София.

Йорданов 2004: Йорданов, К. Тракия и световните империи на древността. – История, 4–5.

Йорданов 2003а: Йорданов, К. Achaemenido – Thracica: опити за политически и административен контрол (ок. 515 – 446 г. пр. Хр.). – История, XI, № 5.

Йорданов 2003б: Йорданов, К. Администрацията, на Дарий I в Европа. – В: Черно море между Изтока и Запада. VII Понтийски четения, май, 2002, Варненски свободен университет. Варна, Варна.

Спиридонов 1982: Спиридонов, Т. Съобщителни връзки и пътна мрежа в Тракия през VI – II в. пр. н. е. – In: Thracia Antiqua, VIII.

Спиридонов 1999: Спиридонов, Т. Пътища. – В: Р. Георгиева, Т. Спиридонов, М. Рехо, Етнология на траките, София.

Фол 1972: Фол, Ал. Политическа история на траките (от края на II хил. пр. н. е. до края на V в. пр. н. е.), София.

Хазанов 1968: Хазанов, А. М. Катафрактарии и их роль в истории военного искусства. – ВДИ, № 1.

Balcer 1995: Balcer, J. M. The Persian conquest of the Greeks 545 – 450 BC, Konstanz.

Balcer 1991: Balcer, J. M. The East Greeks under Persian rule: A reassessment. – In: Achaemenid History VI. Asia Minor and Egypt. Old cultures in a new empire, Edd. H. Sancisi-Weerdenburg, A. Kuhrt, Leiden.

Balcer 1988: Balcer, J. M. Persian occupied Thrace (Skudra). – Historia, 37.

Briant 1992: Briant, P. Darius, les Perses et l'empire, Paris.

Casson 1991: Casson, L. Ancient Naval Warfare. – Military History Quarterly, Autumn.

Casson 1971: Casson, L. Ships and seamanship in the ancient world, Princeton.

Evans 1993: Evans, J. A. S. Herodotus and the battle of Marathon. – Historia, 42.

Guillerm 1993: Guillerm, A. La marine de guerre antique, Paris.

Green 1996: Green, P. The Greco-Persian wars, Berkeley, Los Angeles.

Green 1970: Green, P. Xerxes at Salamis, New York, Washington.

Harrison 2000: Harrison, T. The Emptiness of Asia: Aeschylus' Persians and the history of the fifth century, London.

Head 1992: Head, D. The Achaemenid Persian Army, Stockport.

Holland 2005: Holland, T. Persian fire. The first world empire and the battle for the west, London.

Jackson 1969: Jackson, A. The original purpose of the Delian League. – Historia, 18.

Lateiner 1982: Lateiner, D. The failure of the Ionian revolt. – Historia, 31.

Lazenby 1993: Lazenby, J. F. The defence of Greece 490 – 479 B.C., Warminster.

Podlecki 1966: Podlecki, A. J. The Political Background of Aeschylean Tragedy, Ann Arbor.

Prost 1999: Prost, F. Les combattants de Marathon: idéologie et société hoplitiques à Athènes au Ve s. – In: Armées et sociétés de la Grèce classique: aspects sociaux et politiques de la guerre aux Ve et IVe s. av. J.-C., éd. F. Prost, Paris.

Raaflaub 1979: Raaflaub, K. Beute, Vergeltung, Freiheit? – Chiron, 9.

Rodgers 1970: Rodgers, W. L. Greek and Roman Naval Warfare. A Study of Strategy, Tactics and Ships Design from Salamis (480 B.C.) to Actium (31 B.C.), United States Naval Institute, Annapolis.

Sealey 1966: Sealey, R. The origin of the Delian League. – In: Ancient Society and Institutions, ed. E. Badian, Oxford.

Sekunda 1990: Sekunda, N. V. Achaemenid Military Terminology. – In: Archaeologische Mitteilungen aus Iran, Bd. 21, (1988).

Strauss 2004: Strauss, B. Salamis. The greatest naval battle of the ancient world, 480 B.C., London.

Tozzi 1978: Tozzi, P. La rivolta ionica, Pisa.

Venedikov 1970: Venedikov, Iv. La campagne de Darius contre les Scythes a travers, la Thrace. – In: Studia Balcanica, 1.

Wallinga 1993: Wallinga, H. T. Ships and Sea-power before the Great Persian War: the Ancestry of the Ancient Trireme, Leiden, New York.

Wallinga 1991: Wallinga, H. T. Naval installations in Cilicia Pedias: the defence of the parathalassia in Achaemenid times and after. – In: De Anatolia Antiqua, I, Istanbul.

Walser 1987: Walser, G. Persischer Imperialismus und griechische Freiheit (Zum Verhältnis zwischen Griechen und Persern in frühklassischer Zeit). – In: Achaemenid History II. The Greek Sources, Edd. H. Sancisi Weerdenburg; A. Kuhrt, Leiden.